

УДК 811.161.2'37

**ІМЕНА СВЯТИХ У ЧЕСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ
ТЕКСТІВ КАЛЕНДАРНИХ ЗВИЧАЇВ ТА ПАРЕМІЙ КАЛЕНДАРНОЇ
ТЕМАТИКИ)**

Погрібна Т. А.

У статті досліджуються функціонування імен святих у текстах чеської традиційної народної культури – календарних звичаях, обрядах, пареміях календарної тематики.

Ключові слова: народна традиція, народний календар, календарна паремія, агіонім.

В статье исследуется функционирование имен святых в текстах чешской традиционной народной культуры – календарных обычаях, обрядах, паремиях календарной тематики.

Ключевые слова: народная традиция, народный календарь, календарная паремия, агионим.

The article investigates the functioning of names of saints in the texts of Czech traditional folk culture – calendar customs, rituals, calendar-related proverbs.

Key words: folk tradition, folk calendar, calendar-related proverbs.

У сучасній лінгвістиці спостерігається зростання інтересу до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен у різних аспектах, що зумовлено зокрема й розвитком антропоцентричної парадигми мовознавчої науки. Значну увагу вчені приділяють не лише дослідженню семантичної структури власних імен (О. Суперанська, В. Муравйов, Д. Руденко, Є. Курилович та ін.), дослідженню особливостей їх словотвору (Н. Подольська, Є. Сисоєва), їхньої мотиваційної структури (В. Івашко, О. Кисіль), але й вивченню антропонімів у етнокультурному аспекті (О. Березович, С. Єрмоленко, М. Рут, П. Чучка, S. Pastyřík та ін.).

Власні імена на слов'янському, зокрема чеському, матеріалі досліджували Л. Гумецька, Ю. Редько, М. Худаш, С. Пастиржик, Я. Плєскалова та ін. Питанням функціонування антропонімів у текстовому просторі присвячені дослідження О. Паламарчук, О. Суперанської та ін.

Неабиякий вплив на формування антропонімічних систем мали позамовні фактори. Такими факторами могла бути культура окремого народу, його світогляд, історичні події, традиції тощо. Одним із факторів стало поширення християнства і, як наслідок, – одного з найголовніших елементів формування його культури – поняття святості й святого.

Первісна концепція святості й святого на слов'янському ґрунті сягає ще глибокої праїндоевропейської доби. Встановлено, що в слов'янських мовах ідея святості виражена передусім словами з елементами *svęt-, що походить від індоєвропейського кореня *k̑waen-. У споріднених зі слов'янськими мовах, перш за все іранської та балтійської груп, також функціонують слова, що походять від цього кореня [4]. Зокрема В. Топоров зазначає, що праслов'янське *svęt- означало “збільшуватися”, “ставати великим” [8, с. 480]. Підтвердженням цього є дохристиянські слов'янські власні імена, напр. *Svęto-slavъ, *Svęto-mirъ, *Svęto-borъ, у яких перший назвотворчий елемент *svęt- первісно підкреслював не так сакральну ідею, як ідею збільшування, процвітання, тобто *Svętoslavъ – не той, слава якого є святою, сакральною, але той, у якого вона зростає, збільшується [8, с. 486].

Проблематиці дослідження імен святих присвячені праці А. Голобородька, Н. Матвєєвої, С. Пастиржика, Ф. Сиви, М. Толстого, С. Толстої, В. Топорова, Г. Фроса, А. Юдіна та ін.

Отже, **актуальність** дослідження зумовлюється тим, що попри значну кількість наукових розвідок, присвячених імені як мовному та культурному феномену,

окремі аспекти даної проблематики, зокрема вивчення імен святих як складової текстів народної культури, залишаються дослідженими недостатньо.

Імена святих, або *агіоніми* (від гр. 'αγιος "святий" й 'ὄνομα "ім'я, наймення" [6, с. 27]), зафіксовані в церковному календарі, тісно пов'язані з віруваннями, звичаями, обрядами, словесною творчістю окремого народу. Святий персонаж виконував багато функцій: він оберігав, опікувався, подавав приклад, здійснював чудеса, а також давав носієві своє ім'я. Дана обставина відобразилася у численних календарних обрядах і повір'ях. Святі як католицької, так і православної традиції мали свої спеціальні функції, які спиралися на магічно-обрядову і міфічно-оповідну культуру, що у межах окремих народних культур слов'ян виявляло свої місцеві, етнічні і етноконфесіональні особливості [1, с. 252]. Зокрема, у чеській народній традиції святі вважалися своєрідною доброю силою, помічниками й покровителями, що знайшло своє відображення у численних пареміях календарної тематики. Так, зі **sv. Matějem** у чеській традиції пов'язувався прихід весни (*Svatý Matěj přivádí pozimek*), танення снігів і скресання льоду (*Svatý Matěj seká ledy*), підготовка до польових робіт (*Svatý Matěj otevírá zemi*); **sv. Marek** був "ключником", що відмикав землю, а разом з нею й дощі [12, с. 38], з чим пов'язувалися вегетаційні процеси (*Na svatého Marka, ozimina je již velká*), господарська діяльність (*Svatý Marek – sad' oharek!*); **sv. Panna Marie** зцілювала кровотечу з ран, була помічною від уроків, допомагала в полюванні, риболовлі, оберігала худобу від чарівниць [10, с. 25–26]; з Богородичними святами були пов'язані численні календарні паремії: *Zvěstování Panny Marie* (Благовіщення) означало прихід весни (*Zvěstování jaro zvěstuje*), повернення птахів з вирію (*Panny Marie Zvěstování – vlaštoviček přivítání*), збільшення світлового дня (*Panna Maria sfoukne svíčku*); *Nanebevzetí Panny Marie* (Успіння Богородиці) – кінець літа (*Na Nanebevzetí, léto odletí*), відліт птахів у теплі краї (*Na Marie Nanebevzetí – kukačky za moře letí*); з *Narozením Panny Marie* (Різдом Богородиці) були пов'язані паремії про скорочення світлового дня (*Svatá Máti, nechá déle spátí*), відліт птахів (*Panny Marie Narození – vlaštoviček rozloučení*), відхід плазунів (*Po Narození Panny Marie, co má studenou krev, do země se zaryje*), господарські рекомендації (*Na Matku Boží první násyp trnek*); **sv. Kateřina** та **sv. Barbora** були помічницями й цілительками, які захищали людей від лиха та зцілювали від хвороб [9, с. 31] – у чеській народній традиції з цими святами пов'язували прихід зими (*Na svatou Kateřinu klepe sníh na okno*; *Po svaté Baruši střež nosu a uši*), початок Різдяного посту (*Svatá Kateřina peklo zamyká, nebe odmyká*; *Řekla Káča Barce, nechme toho tance*); окремі види господарських робіт (*Na Kačenu – po přaděnku*; *Od svaté Barbory se mává cepem*) [5, с. 52–53].

Отже, імена святих займали важливе місце у структурі слов'янського, зокрема чеського, народного календаря. Для аналізу нами було обрано три імені святих, що позначають чотири важливі у календарному відношенні дати, та пов'язані з ними сезонні (весняно-літні: *sv. Jiří, Narození sv. Jana Křtitele*; осінньо-зимові: *Jana Křtitele Stětí, sv. Mikuláše*) календарні традиції та обряди, наповнені численними пареміями календарної тематики.

Як зазначають дослідники, язичницький початок року збігався з окремими весняними "християнськими" святами [2; 7; 10; 12]; одним з них був день *sv. Jiří* – св. Великомученика Георгія Переможця, Юрія (24.IV/6.V).

Святий Георгій у слов'ян вважався покровителем рільництва, урожаю, худоби та сімейного добробуту [9, с. 40], це також була важлива календарна та господарська віха, з якою пов'язувалися поява рослинності (*Na svatého Jiří trávu nezašlápnou čtyři*), плазунів (*Svatý Jiří osvobozuje hady a štíři*), приліт птахів (*Na svatého Jiří, jirčičky už víří*), початок випасу худоби (*Svatý Jiří zahajuje pastvu dobytka*) – за повір'ями, цей день мав магічну силу: святий Юрій оберігатиме худобу від усіляких хвороб та злого ока.

За народними віруваннями, на *sv. Jiří* "весна сходить на землю". Вважалося, що на Юрія роса має цілющі властивості: її збирали до сходу сонця, щоб промити нею хворі очі, вмити обличчя "на красу", покропити голову, "щоб не боліла" тощо. Цією россою окроплювали й домашню птицю, щоб не хворіла [9, с. 41].

Однією з найважливіших літніх дат у чеському народному календарі є *sv. Jana Křtitele* – святого Іоанна Передтечі, Хрестителя Господнього; Івана Купала (24.VI/7.VII).

Католицька традиція має кілька свят, пов'язаних з агонімом *Jan: Narození svatého Jana Křitele* (24.VI), *Jana Křitele Stětí* (29.VIII), *Jana Nepomuckého* (16.V), *Jana v oleji* (6.V), *Jana Husa* (6.VII), *Jana Evangelisty* (27.XII), *Jana Buriana* (26.VI), однак численні звичаї, обрядодії та календарні паремії стосуються переважно двох з них: свята *Narození svatého Jana Křitele* (24.VI) та *Jana Křitele Stětí* (29.VIII).

Святий Іван у слов'ян вважався помічником і цілителем, який захищає від чаклунів, поганого ока, хвороб та ворогів [9, с. 135], а зілля, зібране в цей день (чес. *svatojanské byliny*), вважалося надзвичайно цілющим (*Kdo se vyspi pod bezinkou na svatého Jana, zbaví se sedmera nemoci*) [12, с. 205]; ця дата пов'язувалася з початком справжнього літа й тепла (*Na svatého Jana otevírá se létu brána*), періодом дощів (*Svatý Jan Křitel, dešťů je ctitel*) та найкоротших ночей у році (*Na svatého Jana, noc není žádná*).

У структурі народного календаря *Narození sv. Jana Křitele* виступало як сезонний рубіж, після чого знімалися заборони на купання, на заготовляння рослин; відьми втрачали свою силу, переставали жалити змії та кувати зозулі [7, т. II, с. 365]. Вважалося, що після літнього сонцестояння перестає рости трава і перестають співати птахи (*Kukačka do sv. Jana kuká*). За народними повір'ями, якщо зозуля кує після Івана, це віщує дороговизну (*Kukačka po Janu Křiteli drahotu kuká*) [11, с. 542]).

Численні народні традиції пов'язані з осінньою датою – днем *sv. Jana Křitele Stětí* (29.VIII/11.IX) – Усікновенням глави Іоанна Предтечі, Головостенням.

День *sv. Jana Křitele Stětí* у слов'янській, зокрема чеській, традиції був позначений рядом заборон, пов'язаних з мученицькою смертю святого. На Головостення дотримувалися суворого посту: у цей день не можна було їсти ані круглі фрукти та овочі, що нагадувало б голову Івана Хрестителя, ані червоні круглі плоди, які нагадували б його кров (*Na svatého Jana Stětí se nesmí řezat zelné hlávky*). З цієї ж причини не можна їсти і будь-що на блюді [3, с. 174].

Знахарі й травники на *sv. Jana Křitele Stětí* востаннє збирали лікарські рослини, робили з них настоянки й тримали як помічні ліки.

У цей день намагалися побувати у церкві ті, хто страждав від головних болів, просячи у святого зцілення [3, с. 174].

Зі святом *Svatého Jana Stětí* чехи пов'язували відліт лелек та ластівок (*Na svatého Jana Stětí, čápi do teplic letí; Na svatého Jana Stětí, vlaštovička od nás letí*). Зокрема, за відльотом лелек судили про погоду у наступному сезоні: якщо вони відлітали рано, то й зима передбачалася ранньою [12, с. 218].

Важливою зимовою датою був день *sv. Mikuláše* – Святителя Миколая, архієпископа Мір Лікійських, чудотворця (6/19.XII).

Святий Микола вважається покровителем худоби і диких тварин, хліборобства, бджолярства, моряків та рибалок [7, т. III, с. 399]. У слов'янській традиції вважалося, що святий Микола допомагає жінкам у пологах, оберігає подорожніх, дає удачу в полюванні та риболовлі; захищає від чаклунів, поганого ока, хвороб та від усляких нещасть [9, с. 79–80]. За народними легендами та переказами, св. Микола-Чудотворець охороняє людей від стихійних лих, зокрема від води [2, с. 126].

За чеськими народними віруваннями, *sv. Mikuláš* охороняє від вовків пастухів та худобу (*Svatý Mikuláš je ochránce sedláků pastýřů a jejich stád; Svatý Mikuláš, prospíchá na salaš*) [12, с. 306].

З днем *sv. Mikuláše* пов'язувався також початок молотьби, яка розпочиналася у грудні після закінчення основних польових робіт. Молотьба включала комплекс ритуалів, направлених на підвищення врожайності та забезпечення добробуту. Особливими ритуалами позначалися її початок та кінець [7, т. III, с. 288]: *Od Mikulášovy matičky nesmí být již žádný cep hluchý; Mikulášova matička rozděljuje mlaticům cepu* – йдеться про звичай (який у чеських регіонах існував ще на початку ХХ ст.), коли ввечері напередодні 8 грудня ходила так зв. *Mikulášova matička* – старша жінка, вбрана в білому і зав'язана хусткою "під бабусю" (інша назва *Matička s seret*); в одній руці вона тримала кошик з солодощами, а в іншій – ланцюг і наділяла подарунками, подібно до св. Миколая, не лише дітей, а й дорослих [10, с. 223; 12, с. 307].

З цим святом було пов'язано багато календарних паремій, зокрема на передбачення погоди у майбутні місяці (*Neprší-li o Mikuláši, bude suchý podzim*;

Zelený Mikuláš – bílý ledem), а також окремі господарські рекомендації (*Svatý Nikola, honí koně do dvora; Na Mikuláše se mají hotovit a skoušet biče, aby dobytek neplašil*).

Отже, довготривалий процес становлення і розвитку антропонімів тісно пов'язаний зі звичаями та особливостями духовної культури народу. У системі власних назв людей відображені різні сторони суспільної, господарської, культурної і мовної діяльності народу на різних історичних етапах. Тому антропоніми, зокрема й імена святих – агоніми, є важливим джерелом для дослідження не тільки мови, але й матеріальної та духовної сфери життя народу.

Література

1. Айдачич Д. Специалізація святих у фольклорі слов'ян / Д. Айдачич // Вісник Київського інституту "Слов'янський університет". – К., 2002. – № 6. – С. 252–260.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Матвеева Н. Святі і свята України. Календар народних свят і традицій : словник-довідник / Н. Матвеева, А. Голобородько. – К., 1995. – 240 с.
4. Панченко Е. Дохристианские представления славян о святости / Е. Панченко // Межвузовский центр сопоставительных историко-антропологических исследований, вып. 1, ред. Е. И. Пивовар. – Режим доступа: <http://auditorium.ru/books/725/stud5.htm> (2006). – Назва з екрана.
5. Погрібна Т. А. Антропонім як часовий маркер у складі чеських народних прикмет / Т. А. Погрібна // Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 52–55.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Наталья Подольская. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
7. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Международные отношения, 1995.
Т. 2. – 1995. – 697 с.
Т. 3. – 1995. – 699 с.
8. Топоров В. Н. Святость и святые в русской народной культуре / В. Н. Топоров. – М., 1995.
Т. 1 : Первый век христианства на Руси. – 1995. – 520 с.
9. Юдин А. Ономастикон русских заговоров. Имена собственные в русском магическом фольклоре [Електронний ресурс] / А. Юдин. – М., 1997. – Режим доступа: www.ruthenia.ru/folklore/judin1.htm (2006). – Назва з екрана.
10. Bartoš F. Moravsky lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy / František Bartoš. – V Telči : Nákladem českého knihkupectví Emila Šolce. – 1892. – 323 s.
11. Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / F. L. Čelakovský. – Praha : Lika Klub, 2000. – 926 s.
12. Vašků Z. Velký pranostikon / Zdeněk Vašků. – Praha, 1998. – 378 s.